

АПОЗИТИВНИ КОНСТРУКЦИИ С АМБИВАЛЕНТЕН СИНТАКТИЧЕН СТАТУС

Антон Гецов

APPOSITIONAL CONSTRUCTIONS WITH AN AMBIVALENT SYNTACTIC STATUS Anton Getsov

Abstract: *This article analyzes syntactic formations that have not yet received any attention, especially in the studies on Bulgarian grammar. These constructions include varieties of the appositional construction, typical mostly to written language. They are traditionally defined as parenthetical appositives, as detached or non-detached appositives, as units close to the appositive. What brings the examples illustrating this syntactic phenomenon together as elements of one type, is that in each of them, there is a binary nominative structure, and its components are referentially identical. One of the components (the head word) is a noun that is either part of the less frequently used lexis, or a foreign language lexical unit, or an alternative name for the other noun. The other component (the appositive) is separated by punctuation (most often through the use of the punctuation mark “round brackets”) that either contains a noun from the commonly used lexis, or is a transliterated variant, or is a shortened variant (abbreviation) of the full name in the first component.*

Keywords: *appositive with a parenthetical nature, detached appositive, parenthetical appositive, the principle of prototype, prototypical construction, peripheral construction.*

<https://doi.org/10.46687/UZWE1464>

1. Въведение

В българския синтаксис въпросите, свързани с граматическия статус, типологията и употребата на апозитивната конструкция¹, са разглеждани откъслечно и повърхностно. Някои от нейните разновидности изобщо не са били предмет на специално изследване. Една от тях може да се онагледи чрез следните примери: *Велико Търново (Veliko Tarnovo); Щипон (Ихтиман); Shadow economy (сенчеста икономика); палаталност (мекост); глайд (glide); джоджен (юзум); fake news (фалишви новини); haute couture (висша мода); лингвистика на текста (текстолингвистика); Голямата мечка (Ursa Major); хрема (Rhinitis); Исаак Нютон (Isaac Newton, Айзък Нютън); Института по хуманитарни и социални науки във Виена (IWM Vienna); ООН (UN); Бакх(ус) (Дионис); Екатерина II Велика (София Августа Фредерика фон Анхалт-Цербст); ДОСО (Доброволна организация за съдействие на отбраната); Съюз на европейските футболни асоциации (УЕФА).*

Проблемите, които закономерно възникват с оглед на определянето на граматическия статус на разглежданите конструкции, са как тези конструкции да бъдат тълкувани и в каква парадигма да бъдат ситуирани. Тоест ограденият със скоби компонент приложение ли е изобщо, или е близка до (наподобяваща) приложението синтактична единица; ако е приложение, дали е обособено, дали е

¹ С това понятие се обозначава разновидност на подчинително именно словосъчетание, в което по традиция единият компонент се дефинира като независим (определяемо), а другият – като зависим (приложение, апозиция).

вметнато, или пък притежава някакъв друг, различен от обособяването и вмятането статус; ако пунктуационният знак „скоби“ се замени с „ограждаща запетая“ или с „тире“ (единично или двойно), това променя ли граматическия статус на маркирания компонент?

Целта на настоящото проучване е да се хвърли светлина върху синтактичната, семантичната и комуникативната специфика на подобен тип синтактични структури, чиято честота на употреба е впечатляваща, и да се определи мястото им сред останалите подобни образувания в граматическата категория *апозитивна конструкция*.

В мои публикации от последните години тази разновидност на апозитивната конструкция се маркира, без обаче да ѝ се прави задълбочен и детайлен анализ. Някои от визираните съчетания отдавна са забелязани от българските езиковеди², но тяхната синтактична природа все още остава недостатъчно добре изяснена. Традиционно те се маркират бегло и се дефинират ту като необособени и/или обособени приложения, ту като вметнати приложения, а понякога частично или напълно се игнорират. За да се разкрие по-прецизно и сравнително обективно синтактичната специфика на тази разновидност на апозитивната конструкция, е необходимо да се обърне нарочно внимание на причините, които предопределят и/или налагат нейното използване, на семантико-синтактичните ѝ характеристики и на особеностите на функционирането ѝ.

Това, което обединява примерите, илюстриращи този синтактичен феномен, в една разновидност (група), е, че във всеки от тях е налице бинарна номинативна структура, чиито компоненти са с еднаква референтна отнесеност. Единият компонент (определяемо) е съществително име (номинативен израз), което или принадлежи към ограниченоупотребяваната лексика, или е чуждоезично лексикално средство, или е алтернативно наименование по отношение на другото съществително име. Другият компонент (приложение) е пунктуационно сепариран (най-често със знака „скоби“) и обикновено съдържа или съществително име от общоупотребяваната лексика, или транслитериран вариант, или съкратен вариант (абривиатура) на разгърнатото наименование в първия компонент. Освен това разглежданите употреби са типични предимно за писмената форма на речта, което, както ще се установи по-късно, има ключово значение. Сред посочените примери може да се обособят две подгрупи. Първата представлява съвкупност от конструкции, в които единият от компонентите е инициално съкращение (абривиатура), а другият – пълното (разгърнатото) наименование на съкратения израз (съставно собствено име, устойчиво словосъчетание или термин). Втората подгрупа обединява конструкции, в които чрез съществително име (номинативен израз) в единия компонент (обикновено втория) се превежда, транскрибира, транслитерира или се (полу)калкира съществително име (номинативен израз) от чужд език в другия компонент, или пък съществителните имена в двата компонента принадлежат към различни

² Виж например Димитър Мишев (Mishev 1895: 21), Манол Иванов (Ivanov 1905: 34), Петър Калканджиев (Kalkandzhiev 1938: 368), Стефан Младенов, Стефан Попвасилев (Mladenov, Popvasilev 1939: 369), Димитър Попов (Popov 1942: 184, 187).

функционални групировки в лексикалната система на българския език (общоупотребявана лексика и ограниченоупотребявана лексика)³.

Тъй като лексикалните съкращения (и в частност – инициалните съкращения) сравнително късно започват масово да се налагат в книжовния български език, е естествено и разбираемо апозитивните конструкции, включващи абривиатури, да не са били в ползрението на изследователите на българския език. Колкото се отнася до втората подгрупа – независимо от очевидната фреквентност на тези съчетания – описанието им в синтетичните трудове по синтаксис е повече от скромно. Това е очакван и закономерен резултат от перманентното недооценяване и negliжиране на проблемите, свързани с т.нар. апозиция.

2. Наследството

Наблюденията, които са завещали българските езиковеди по отношение на визираниите апозитивни конструкции, нито са много, нито може да се говори за някаква системност и последователност, но въпреки това сред тях има тълкувания, хрумвания, възгледи, чието игнориране или омаловажаване би било неоснователно и неприемливо.

Д. Мишев отбелязва мимоходом приложения, които се свързват с ограничаваната дума чрез съюзите *или*, *тоест*, *сиреч* и др., като илюстрира твърдението си с примери от типа: *Хрониката, или летописта, е основна форма на битоописанието; В памет на неговия подвиг даден му бил прякор Сцевола, т.е. Левичар* (Mishev 1895: 21). Почти същите твърдения, онагледени с подобни примери, се срещат по-късно в учебниците както на Ст. Младенов и Ст. Попвасилев, така и на Д. Попов. Във втория от тях намира място едно важно уточнение: „В сравнително редки случаи приложението се свързва посредством граматична **връзка**. За такава служи обикновена връзка или приглаголие-връзка – или, т.е., сиреч, именно, а именно, иначе“ (Роров 1942: 184). Наличието на експлицитно средство, маркиращо граматическо отношение, би трябвало да означава, че тези съчетания са нерелевантни за апозитивната конструкция с неособено приложение, тъй като според повечето традиционни разбирания за организацията ѝ в нея отсъстват формални експликатори на синтактичното отношение между определяемо и приложение. Любомир Андрейчин смята, че в примери от посочения тип е налице обособено приложение (Andreychin 1942: 479).

³ Регистрирани са немалко примери за апозитивни конструкции от този тип, в които чрез приложението, оградено със скоби, се дава не едно, а няколко допълнителни наименования на обекта от извънезиковата действителност, напр.: *Белият оман (Inula helenium) (малка бяла стомахоглътка, чернокос) е многогодишно тревисто растение, използвано като лечебно; Норвежката контраразузнавателна служба (Politiets Sikkerhetstjeneste – PST), се развълнува от любовната афера на министъра; Хелоуин (Halloween, All Halloween, All Hallows 'Eve или All Saints' Eve) е празник, който се връща към традициите на древните келти на Ирландия и Шотландия; В съвременната специализирана литература тромбофлебитът може да се намери под термините „повърхностна венозна тромбоза“ (TPV, повърхностен тромбофлебит) и „дълбока венозна тромбоза (DVT, дълбок тромбофлебит); Бабини зъби (Tribulus terrestris, трабузан, тръбозан) е едногодишно тревисто растение; Това е новият Център за изучаване и изследване на петрола на името на крал Абдула (King Abdullah Petroleum Studies and Research Centre (KAPSARC)).*

Според М. Иванов приложенията са прости и сложни, като сред първата група той откроява една особена разновидност, в която приложението е еднакво по смисъл с поясняемото или пък е прост превод на дума от чужд език. Примерите, които той използва, не са много, но пък са красноречиви и убедителни: *Барабоят (компирът) е донесен от Америка; Русчук (Русе) се намира край Дунава; С термометъра (топломера) мерим топлината* (Ivanov 1905: 34). Интересен, но и показателен е фактът, че авторът обединява в един параграф (§ 54.) тези примери както с примери от типа: *Майка ѝ, учителка, беше много придирчива*, така и с примери от типа: *Царицата, или матката, не излиза от кошера*. Тоест за М. Иванов всички приложения, чрез които той онагледява тезата си, се поставят под общ знаменател независимо от различията в граматическия им статус и пунктуационното им оформяне. В позицията на автора правят впечатление две твърдения – от една страна, за първи път се отбелязват употреби, които са предмет и на настоящото изложение, от друга страна, за първи път се постулира, че в тези случаи се използва пунктуационният знак „скоби“.

Оригинална и респектираща е тезата на П. Калканджиев, според когото в примери от типа: *Кислородът (oxigenium)⁴ засилва горенето; Царевичката (мисир, влашка, папур, гълъби, кукуруз) съставя главна храна на балканското население* и пр., оградените в скоби изрази са близки до приложението (подчерт. мое – А. Г.) пояснения на непознати и чужди думи чрез превод или чрез друго по-употребимо или по-научно име, а също и поправки на несполучливи изрази (Kalkandzhiev 1938: 368). Характеризирането на оградените със скоби изрази като близки до приложението, а не като приложения е колкото странно, толкова и перспективно предположение, което, макар и лишено от научна аргументация, не трябва да се подминава с лека ръка. Очевидно авторът е усещал, че тези приложения не се вписват в добре познатата схема, в общоприетото, в стандарта, но не си е поставил за цел да защити отговорно и убедително тезата си.

Дори в този кратък преглед на мнения си проличава колко различно се интерпретира разглежданата синтактична категория – както по отношение на обема, така и по отношение на съдържанието ѝ.

3. Статуквото

През втората половина на миналия век авторите, чиито усилия в по-малка или в по-голяма степен са свързани с анализираната разновидност на апозитивната конструкция, са Константин Попов, Йордан Пенчев и Руселина Ницолова.

2.1. Тезата за определянето на приложението като вметната част

През 1966 г. излиза монографията на Й. Пенчев „Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език“, в която той се опитва да разграничи както категориите *въвеждане* и *вмятане*, така и категориите *обособяване* и *вмятане*. Разглеждайки вметнатите приложения, той пише:

„В сравнение с други части на изречението приложението се вмята най-често. Това се обяснява лесно с факта, че задпоставено приложение е винаги обособено, а обособената част може лесно да мине

⁴ Правилното изписване на думата *кислород* на латински е *oxigenium*, а не *oxigenium*, каквато форма е използвал в учебника си П. Калканджиев.

във вметната (и обратно). Тук му е мястото да отбележим, че К. Попов отнася вметнатите приложения към обособените. Това разбираме обаче, когато четем не главата за обособеното приложение, а параграфа за правописа на обособените части, защото само в този параграф се говори за едни приложения, давани обикновено в скоби, които представят определен тип“ (Penchev 1966: 62).

Чрез тези разсъждения ясно и недвусмислено се демонстрира авторската позиция, която в настоящото изложение се приема с известни резерви. След като малко преди това Й. Пенчев е обяснил и аргументирал подробно и педантично различията между вметнати и обособени части (Penchev 1966: 57–59), твърдението, че преходът от едната към другата е точно лесен, предизвиква изненада и недоумение. Според автора обособените части са характерни само за писмената форма на речта, докато вметнатите части се използват както в писмената, така и в устната форма на речта. Без съмнение обаче, апозитивните конструкции, за които става дума тук, са характерни изключително за писмената форма на речта. Понеже опозицията *устна форма на речта – писмена форма на речта* е обективно невъзможно да се използва като диференциален признак в разглежданите случаи, е наложително да се вземе предвид друг различителен признак, който Й. Пенчев също предлага: „(...) приложението-превод се дава винаги в скоби и тъкмо това сочи вметнатия характер на приложението. Ако приложението е свързано със съюзната въвеждаща дума *тоест* (*сиреч*), ще говорим за пояснителна връзка, а не за вматане (...)“ (Penchev 1966: 57). Следователно според автора именно от пунктуационното оформяне на конструкцията зависи определянето на нейния граматически статус. Несъстоятелността на подобна теза прозира добре както при използването на препинателни знаци в синтактични образувания от този тип, така и при пунктуационното оформяне на апозитивни конструкции, съдържащи пълен антропонимен комплекс (определяемо) и прякор или псевдоним (приложение), за което ще стане дума по-нататък. Колкото се отнася до другия различителен маркер (наличието на пояснителна връзка), изглежда, че той има повече основания да се приеме за меродавен при разграничаването както на категориите *вматане* и *въвеждане*, така и на категориите *вматане* и *обособяване*⁵. Освен това задпоставеното приложение не винаги се обособява – схващане, което самият автор частично (и уместно) коригира в следващи свои публикации (GSBKE 1983б: 249; Penchev 1984: 28).

Много убедителен обаче е Й. Пенчев, когато налага тезата си за двете основни разновидности на вметнатите конструкции – за вметнати конструкции, които не са части от структурата на основното изречение, и за вметнати конструкции, които и структурно, и съдържателно са части от основното

⁵ Озадачаващо е, че Й. Пенчев използва един и същ пример: *Знаеш... доде в Комрат ревизорът например, гдето ревизира водките и кабаците, сиреч кръчмите по нашему* (Ив. Вазов), за да онагледят: 1) разликата между пояснителна връзка и вматане (с. 57), и 2) един от типове вметнато приложение (с. 63) (Penchev 1966). В Академическата граматика Й. Пенчев вече не говори за съюзна въвеждаща дума *тоест* или за пояснителен съюз *тоест*, а за вметната дума *тоест*, която може да придружава приложението, когато то е синоним на предходната дума (GSBKE 1983б: 249).

изречение (парентези) (Penchev 1983: 243–252), а към т.нар. парентези той основателно включва вметнатите приложения. Може би най-ценната и плодотворна идея, която Й. Пенчев експлоатира при дефинирането на вметнатите части, е, че: „Вметната част пък е съобщение, което е (...) с т р а н и ч н о за синтактичните отношения в изречението. (...)“⁶ (Penchev 1966: 59). Диференциалният признак *отсъствие на граматическа връзка между вметнатата част и останалите изреченски части* („никаква синтактична връзка“; „без граматична връзка“; „съобщение, странично за синтактичните отношения“) много тясно и пряко кореспондира с една от традиционно изтъкваните характеристики на апозитивната конструкция с необособено приложение – *отсъствие на формална граматическа връзка между определяемото и приложението*.

Руселина Ницолова напълно споделя гледната точка на Й. Пенчев:

„Със скоби се отделят и вметнати приложения, определения и цели изречения, които назовават по друг начин означен вече предмет или признак. В този случай има много разновидности: вметнатите части могат да представляват превод на друг език на думата, с която са свързани; може да означават псевдоним или прякор; може да съдържат някаква характеристика на предмета или явлението, която позволява те да бъдат индивидуализирани; може да назовават предмета, ако той е означен с местоимение и има опасност местоимението да бъде разбрано двузачно и т.н. Напр.: *Тези думи се пишат полуразделно със съединителна чертица (дефис); В този случай има само издишване (експирация); Метатеза (предмет, времјатане) е по-сложен случай на комбинаторна звукова промяна.(...)*“ (Nitsolova 1989: 135–136).

Авторката коректно отбелязва, че скобите са най-подходящият знак, за да се изтъкне страничният характер на оградената от тях дума или израз. В описанието на тези разновидности на апозитивната конструкция има нещо, което на пръв поглед не предизвиква съмнение, резервираност или несъгласие. Според авторката съчетанията, в които псевдонимът или прякорът функционира като приложение, а личното име – като определяемо, са конструкции с вметнато приложение. Част от примера, който авторката дава, е: *семейството на Орест Макарович Георгиев (Говорухин)* (Nitsolova 1989: 136). Това обаче не е отбелязано в нито един от синтетичните трудове по синтаксис на българския език⁷.

⁶ За първи път в българското езикознание подобно схващане застъпва Иван Топков: „Вметнати се наричат ония думи, които стоят въвн от изреченията и нямат с тях никаква синтактична връзка“ (Топков 1899: 28). В най-изчистен и пълен вид този възглед се споделя от Л. Андрейчин: „Вметнатите пояснения (така авторът нарича вметнатите части – бел моя: А. Г.) са думи, които се вмъкват в изречението без граматична връзка с останалите думи и поясняват или допълват от различни страни казаното“ (Andreychin 1942: 481).

⁷ В българските учебници по синтаксис прякорите или прозвищата, които изпълняват синтактична функция на приложение, се отбелязват, като последователно и рутинно тези употреби се илюстрират с примери от типа: *Иванчо Йотата* (у А. Теодоров-Балан), *Петър Моканина* (у К. Попов), *Рачо Чобанът* (в ГСБКЕ), *Димо Казака* (у П. Пашов), *Тинко Сербезът* (у Р. Русинов), *Иван Калъча* (у Ив. Недев), *Пешо Плондира* (у М. Алмалех), в

Следователно и според Й. Пенчев, и според Р. Ницолова примерите от втората подгрупа представляват „странични съобщения (пояснения)“ или „попътни (странични) забележки“, „авторски коментари“, които в синтаксиса се определят като вметнати приложения.

2.2. Тезата за определянето на приложението като обособена част

Колкото се отнася до позицията на К. Попов, както стана ясно от мнението на Й. Пенчев, вероятно той е имал колебания относно прецизирането на статуса на разглежданата разновидност на апозитивната конструкция. Трябва да се отбележи обаче, че К. Попов креативно доразвива и детайлизира идеите си, свързани с апозицията. В студията му, публикувана 16 години след излизането на неговия учебник, определяемостта и приложението се разглеждат като паратактично разположени и граматически еквивалентни именни слова, а връзката помежду им се дефинира като обособена атрибутивна, но не подчинителна, т.е. като *suī generis* (единствена, изключителна, уникална – бел. моя: А. Г.). Освен това се анализират и приложения, които не са намерили място в учебника му. Тези приложения според автора играят роля на обикновено пояснение, на превод от друг език или на по-старо название, напр.: *Първата е в тясна връзка с Македония, която представя нейно надземие (хинтерланд); Така в областта на Рупелския проход границата не върви по вододелните била на Беласица и Рупелска планина (Сенгелова планина); На първо място трябва да се споменат материалите от селищната могила при с. Веселиново (Азапкьой), Ямболско* (Роров 1978: 215). От тълкуването на К. Попов категорично става ясно, че оградените със скоби изрази в примерите изпълняват синтактична функция на приложение – позиция, различаваща се от мнението на Й. Пенчев и Р. Ницолова, които определят подобни употреби като вметнати приложения. От изложението обаче не става ясно дали К. Попов разглежда тези приложения като необособени, или ги приема за обособени, както изрично е посочил в предишния параграф, в който се твърди: „Членуваните обособени приложения за целите на отъждествяването могат да се свързват с определяемостта с помощта на пояснителни съюзи и думи, като *или, именно, на име, т.е., сиреч, особено* и др.“ (Роров 1978: 214). Дори да се предположи, че в цитираните примери К. Попов е имал предвид обособени приложения, единствената допирна точка между неговия възглед и тезата на Й. Пенчев и Р.

които ролята на определяемо се отрежда само на собственото (първото) име. Много рядко се дават примери, в които функцията на определяемо се изпълнява от частичен антропонимен комплекс (собствено име + бащино или фамилно име): *Иван Славков-Батето* (у Ив. Недев), *Георги Милчев-Годжи* (у Ив. Савова). И в двата случая обаче авторите приемат приложението за необособено независимо от използването на дефис в последните два примера. Конструкции от типа: *Николай Николаев – Бате Николай; Мариана Аламанчева – кака Мариана; Радослав Калчев-Черния Род; Генчо Станчев Негенцов (Ран Босилек); Ерик Артър Блеър (Джордж Оруел); Владимир Димитров Поппетров – Майстора; Амандин Орор Люсил Дюпен – Жорж Санд; Рикардо Изексон дош Сантош Лейте – Кака; Кубрат Пулев – Кобрата* и др. подобни, в част от които пълният антропонимен комплекс функционира като определяемо и които са изключително честотни в инфосферата днес, не се коментират – нито от гледна точка на синтактичната им природа, нито от гледна точка на пунктуационното им оформяне.

Ницолова остава изискването за пунктуационното оформяне на приложенията в конструкциите – винаги оградени със скоби.

Тезата на К. Попов за (не)обособения характер на оградения със скоби израз в разглежданите конструкции се поддържа палиативно, бегло и декларативно от Стефан Брезински и Русин Русинов.

Според Ст. Брезински, който изрично подчертава, че приложението е вид определение, което се свързва с определяемото чрез синтактичната връзка *прилагане*: „(...) в някои случаи чрез приложенията (те обикновено се поставят в скоби) се дообясняват или малко познати наименования, или пък се популяризират чрез народни, известни номинативни елементи (народни имена) някои по-малко известни названия, напр.: *Пъстрият пор е близкородствен на обикновения или на черния пор (кокарджа), а и на познатия на добруджанци светъл пор (степняк); Особено е пристрастен към лалугерите (суяците) и хомяците (хамстерите); Две ценни ловни птици са станали доста редки у нас – глухарят (дивият петел) и лещарката (ресарката)*“ (Brezinski 1987: 2–6).

Последният пример, между другото, е заимстван от Р. Русинов, който също разглежда накратко и семпло тази разновидност на апозитивната конструкция (Rusinov 2000: 111), определяйки думите, оградени със скоби, като приложения. Заслугата на автора е, че именно той, макар и косвено, за първи път установява различие между необособено приложение, напр.: *Кърджалиите (полски разбойници) и даалите (планински разбойници) действали в добре организирани дружини (...)* (Rusinov 2000: 111), и обособено приложение, напр.: *Думите, сиреч стиховете, се слагат с необикновена сила и имат невъобразимо въздействие* (Rusinov 2000: 134). Разликата е в наличието на пояснителни думи и съюзи (именно, т.е., сиреч, като, особено, даже, дори, или и др.) при обособяването и в използваните препинателни знаци – „скоби“ за необособеното приложение, и „ограждаща запетая“ – за обособеното.

И двамата автори, за разлика от К. Попов, не определят отделения със скоби израз като обособено приложение, а само като приложение. Трудно може да се прецени дали това е някакъв осъзнат, но неаргументиран избор, или просто е рутинно описание на употреби, които нито Ст. Брезински, нито Р. Русинов са си поставили за цел специално да анализират.

4. Анализ на основните тези

В основните становища, около които се обединяват българските езиковеди, могат да се видят както неизбежни слабости, така и рационални решения. Най-вероятно липсата на единна, непротиворечива и общоприета позиция е следствие от натрупването в края на XIX и през първата половина на XX век естествени съмнения, заблуди, грешки при разграничаването на базовите синтактични категории *приложение, обособяване, вмятане*. Диференциацията на необособените, обособените и вметнатите приложения като субкатегории закономерно трябва да следва обективното разграничаване на основните категории. Както става ясно обаче, тя е все още в рудиментарен стадий. Доказателство за това са спорадичните, хаотичните и съвсем недостатъчните наблюдения върху конструкциите, предмет на настоящото проучване.

Като се имат предвид представените гледни точки, изглежда логично, когато се анализира подобна разновидност на апозитивната конструкция и по-

конкретно – на компонента с функция на приложение, алтернативата да е „или ..., или“, т.е. приложението да се определи или като вметнато, или – като обособено. Дали обаче в случая не е налице фалшива дихотомия (лъжлива дилема) (Getsov 2011: 120)?

4.1. Приложение vs. обособяване

Дори при бегъл преглед на материала, илюстриращ употребата на разглежданите апозитивни конструкции, може да се установи известна близост между тях и уточняващите обособени приложения, напр.: *Надумал му Станьо бакалинът, наприказвал му, убедил го най-после (...); Поднесе му ги Пеньо, старшията, значи, потоци той перото, излезе език (...)*, които се отличават с намалена или дори с липсваща предикативност. Въпреки това обаче подобни примери в повечето случаи традиционно се разглеждат като съдържащи обособени части, тъй като различията между конструкциите с необособено и с обособено приложение се проявяват както в семантичен, така и в структурен план⁸. Според Елена Георгиева: „За разлика от обикновените приложения, които назовават известна особеност като присъща, като даденост, при обособените приложения съотношението е друго: то се включва, за да назове, поясни по нов начин, да даде допълнителни сведения, да уточни признаковите особености“ (GSBKE 1983б: 233).

В същото време обаче при анализа на този тип синтактична конструкция не бива да се омаловажават или да се подценяват доводите на някои български езиковеди относно т.нар. факултативно обособяване. Те основно се свеждат до разбирането, че обособяването, респ. необособяването, зависи от субективната преценка на производителя на речта⁹. Така например според Р. Русинов, който е снизходително толерантен по отношение на възможността за обособяване в анализираните конструкции:

„Неразширените приложения са поначало необособени, но някои от тях – за да се подчертае по-силно смисълът им – могат да бъдат обособени, напр.: *Михаил Иванов, председателят, влезе в канцеларията*. Обособяването на неразширените приложения е характерно най-вече за

⁸ В мои предишни проучвания вече беше анализирано разграничаването на конструкцията с необособена апозиция от конструкцията с обособена апозиция (Getsov 2019: 217–255). Начинът, по който се осъществява диференциацията, естествено и пряко рефлектира върху интерпретирането на апозитивната конструкция (и в частност – на приложението) като граматическа категория.

⁹ Очевидните колебания и несъответствия в нормативните предписания относно обособяването на задпоставеното съществително нарицателно име с определителен член рефлектират в речевата практика, което е причина да се среща и другата възможна употреба на нарицателното име – а именно като необособено. В това отношение е показателна употребата на анализираната конструкция в художествената литература. В разказите на Чудомир например при назоваване на героите се използват ту необособени, ту обособени задпоставени съществителни нарицателни имена, напр.: *Станьо бакалинът; Недя касатина; Стойно налбантинът; Чолпанка вдовицата*, но и: *Динко – фелдшерът; Пеньо, старшията; Йовкини, комшиите; Пена Цанковичина, вдовицата* (Chudomir 1981), като много трудно може да се установи коя от употребите преобладава.

художествената реч: *Баба Пена, знахарката, размахва хурката си, тича и кълне* (А. Каралийчев); *Ей и Балканът, хайдутинът, старият, снема пред слънцето снежната гугла* (Н. Марангозов). Разширените приложения винаги се обособяват. (...) В народната реч приложенията след лични местоимения не се обособяват, напр.: *С какво сме по-лоши ние българите от вас?* (Д. Талев)“ (Rusinov 2000: 134).

Красноречива в това отношение е и гледната точка на Ивелина Савова. В нейното учебно помагало „Български синтаксис“ (в съавторство със Снежана Добрева), в раздела „Приложение“, сред изобилния и старателно селектиран илюстративен материал се открояват примерите: *Геро полиция, Исак евреина* (Savova, Dobрева 2016: 97), в които очевидно съществителните нарицателни имена не са обособени. Но в раздела „Обособени части“ същността на обособеното приложение се онагледява с изреченията: *Чакаме само Георги, новия ученик; Това е новата жена на Димитров – съседа* (Savova, Dobрева 2016: 124–125), в които съществителните нарицателни са пунктуационно отделени. Коментарът относно последния пример е лаконичен, но пределно ясен: „При неразширените обособени части (еднословни или еднородни) разборът е елементарен: *съседа* е обособено приложение към *Димитров*“ (Savova, Dobрева 2016: 125). Очевидно е, че тук става дума за субективна преценка, защото между двете конструкции – *Геро полиция и Димитров – съседа* – трудно може да се открие разлика.

Във всички анализирани по-горе примери, в които са налице задпоставени приложения, независимо от това дали са необособени, или са обособени, съществителните имена, функциониращи като приложения, изпълняват и идентифицираща, и характеризираща функция, като различията в синтактичния им статус се определят от това коя от двете функции преобладава¹⁰. В общия случай чрез тях не само се назовава за втори път референтът, назован вече от определяемото, но се разкрива и някаква допълнителна негова характеристика.

В примери от типа: *За съжаление fake news (фалишивите новини) са официалната истина; Божията птичка (веселата чучулига) забавно се издигаше към облаците, като издаваше приятни и в жалост приволящи звукове; Гигантският сечко (Titanus giganteus), обитаващ територията на Бразилия, е най-големият бръмбар в света заедно с бръмбара Херкулес (Dynastes hercules) и като него достига дължина до 17–18 см; Повече от 17 години работи в системата на Министерството на околната среда и водите (МОСВ), последователно заемайки експертни и ръководни длъжности – от младши експерт до изпълнителен директор на Изпълнителна агенция по околна среда (ИАОС) и др. под., връзката между двата компонента не е нито предикативна, тъй като приложенията не могат да се заменят с подчинени определителни изречения, нито пък е атрибутивна, тъй като се предполага, че дублиращото название, което се дава на обекта, вече означен с определяемото, не е известно преди момента на съобщението. Тъй като противопоставянето на грамемите *нулев член* : *определителен член* в рамките на категорията *детерминация* в случая е*

¹⁰ Съществителните имена са полифункционални – и собствените, и нарицателните могат да изпълняват както идентифицираща, така и предикатна (характеризираща или класифицираща) функция (Strawson 1950: 337–338; Gak 1981: 117).

нерелевантно, приложенията в последните примери не могат да бъдат нито поясняващи (квалифициращи), нито уточняващи (въпреки близостта, за която вече стана дума).

Основателно може да се твърди, че ключовият фактор за налагането в речевата практика на подобен тип конструкции е преди всичко комуникативно-прагматичен. Приложенията в тях са натоварени преди всичко с металингвистична функция: служат за даване единствено и само на дублиращо наименование на вече назования денотат, като целта е или максимално да се неутрализира равнището на информационна неопределеност и/или недостатъчност, или да се изравнят нивата на фоновите знания на участниците в комуникацията. По същество едното наименование, типично за чужда култура, за непозната социокултурна сфера или за непопулярна обществена практика, представлява транскрибиран, транслитериран, калкиран, преводен или съкратен вариант на другото наименование¹¹. За разлика от стандартното (прототипно) приложение, което: „(...) уточнява определяемото, като стеснява обема на понятието, (...), дава друга характеристика на определяемото, пояснява го откъм някоя непосочена негова страна, уточнява, характеризира обекта, (...) дава друго название, по-стеснено, на определяемото си“ (GSBKE 1983б: 181), в приложенията от визираните конструкции едно от съществителните имена е абсолютен синоним, превод, равнозначно обозначение или инициално съкращение на другото съществителното име, чрез което е обозначен за първи път денотатът. Използването на подобен тип приложения в писмената форма на речта е опит да се сблизат, да се нивелират, взаимно да се проникнат познавателните репертоари (когнитивните равнища) на участниците в комуникацията, за да бъдат удовлетворени в достатъчна степен както целите на адресанта, така и очакванията на адресата.

Именно поради това съществителните имена, които функционират като приложения в разглежданите конструкции, са по-скоро идентифициращи думи (или изрази), които служат за съотнасяне с определен референт, следователно притежаващи денотативно значение, а не предикатни думи (или изрази), които служат за обозначаване на свойствата на предметите и на отношенията между тях, т.е. притежаващи сигнификативно значение. Приложението, чрез което само се дублира по някакъв начин наименованието на вече назования от определяемото денотат, без да се характеризира, да се уточнява, да се пояснява или да се конкретизира определяемото, изпълнява вторична за съществителното име

¹¹ В ексцерпирания материал са регистрирани както примери, в които ролята на наименованието във втория компонент е да направи наименованието в първия компонент близко, разбираемо, познато, т.е. да се улесни рецепцията, напр.: *семивокали (полугласни)*; *Делиормана (Лудогорието)*; „*Cinema Speculation*“ („*Разсъждения за киното*“); *apposition (приложение)*; *понтифекс (свещеник)*; *έντροπία (ентропия)*; *DMP5 (димеркаптопропан сулфонова киселина)*, така и примери, в които чрез наименованието във втория компонент се разширява и се обогатява познавателният репертоар на адресата, напр.: *ловец (авджия)*; „*Белязания*“ (*Scarface*); *глухарче (радика)*; *мъртво вълнение (rip current)*; *Върховния касационен съд (ВКС)*; *световната мрежа (World Wide Web)*. Причините за използването на апозитивни конструкции, в които приложението е натоварено с различни функции, ще бъдат обстойно разгледани в друго изследване.

синтактична функция¹². Ако анализът се извърши в посока от синтаксиса към морфологията, приложението се определя като неморфологизирана част на изречението (Moskov 1982: 171–172).

Следователно тезата за обособения характер на приложението в разглежданите синтактични единици много трудно може да бъде защитена. Опитите да се докаже, че в случая е налице обособено приложение, са спорадични и повърхностни, което ги определя като неособено сполучливи. Те са плод по-скоро на рутинното и некритическото налагане на архаични образци и стереотипи, а не на креативно и задълбочено проучване на материала, който впечатлява с изобилието и разнообразието си.

Различието между стандартната конструкция с обособено приложение и разглежданите тук конструкции може лесно да се илюстрира с един типичен пример. В изречението: *Меланоцитните невуси (Naevus pigmentosus, Naevus melanocyticus), наричани още бенки (Mole, Beauty spot, Birthmark), са често срещани доброкачествени новообразувания на кожата, са налице едно определяемо: Меланоцитните невуси (Naevus pigmentosus, Naevus melanocyticus) и една обособена част с функция на приложение: наричани още бенки (Mole, Beauty spot, Birthmark)*. В рамките на самата обособена част ограденият в скоби израз (*Mole, Beauty spot, Birthmark*) е необособено приложение спрямо определяемото *бенки*. Освен това са налице още две необособени приложения (*Naevus pigmentosus, Naevus melanocyticus*), които се отнасят към определяемото *Меланоцитните невуси* и представляват преводно наименование на вече назования чрез определяемото денотат.

Колкото се отнася до конструкциите, в които оградената в скоби дума или израз се въвежда чрез съюзите с дискусивно синтактично значение: *или, тоест, сиреч, (а) именно, демек, особено, като, даже* и др.¹³, задължително трябва да се прави разлика между две употреби. При първата от тях чрез приложението се дублира наименованието, с което вече е назован денотатът от определяемото, напр.: *Медникарството (или бакърджийството) е занаят, познат по нашите земи още от времето на древните траки; Отгоре на всичко неверната рая, т.е. немюсюлманите, плащали и други наказателни данъци; Константин Велики наистина казва „Сердика (сиреч Сер/е/дица) е моят Рим!“; Габровски шоколад. демек пестил; (...) когато пише висока литература, сиреч поезия – той архаизира*

¹² В изложението безусловно се приема идеята на Лидия Чеснокова за първичните и вторичните синтактични функции. Според нея необособеното приложение има вторична за съществителното име синтактична функция, тъй като при него категориалното значение (предметност) не съвпада със синтактичното значение (признаковост), а обособеното приложение, което се уподобява с именното сказуемо и се отъждествява с различни допълнителни нюанси, изпълнява първична за съществителното име синтактична функция (Chesnokova 1988: 17). От това следва, че разглежданата разновидност на апозитивната конструкция би трябвало да се причисли към конструкциите с необособена апозиция.

¹³ К. Попов твърди, че: „Обособените приложения понякога се прилагат (подчерт. мое – А. Г.) към определяемото чрез пояснителни думи и съюзи – *именно, като, т.е., сиреч, особено, дори, или* и др.“ (Роров 1962: 209), от което следва, че чрез тези съюзи се експлицира подчинително синтактично отношение. Но част от тези съюзи (*тоест, сиреч, а именно, или*) се определят от Р. Ницолова като пояснителни съюзи, които са една от разновидностите на съчинителните съюзи (GSBKE 1983a: 464).

изкуствено езика си. В изброените примери функцията на конекторите, чиято употреба не е задължителна, е единствено и само да се подчертае, че двете наименования са референтно тъждествени¹⁴, поради което се неутрализира и свързващата им функция, и в частност – съчинителният или пояснителният им характер; наименованието във втория компонент напълно дублира значението на наименованието в първия компонент.

При втората употреба в много по-голяма степен изпъква характеризиращата, а не идентифициращата функция на приложението, напр.: *Споменавам тук не случайно двамата братя търговци Тъпчилещови не само заради екзотичното им име, а и защото са сред малцината глупави богати българи, които си прахосвали парите на вятъра, т.е. за народните дела; Воеводата на тази буна, този нов Ивайло, когото турците наричали презрително Карпуз или Карпош, сиреч диня, както византийците наричаха Ивайло Лахана, сиреч зелка, този плебей с простото име Петре, син на мелничар, самият той рудокопач в мините на Кратово, не издържал позора да бъде роб и въстанал; Компетентностно ориентирано обучение, или (де)хуманизация на образованието; Един от мигриращите депутатски сюжети (демек минал през няколко партии, но намерил окончателно мястото си при управляващите!) ни стресна, че са им обявили война и искат да ги свалят от власт, ама той като Матросов е на амбразура; Ако влашкият воевода Михаил премине Дунава с 15 или 20 хиляди войници, всички онези народи чак до Цариград, които не могат вече да понасят турското робство, изведнъж ще се вдигнат – именно българи, сърби, албанци, расци – и ще отхвърлят турската власт.* В изброените примери чрез съюзите, чието наличие в повечето случаи е облигаторно, се въвеждат думи, изрази, а и цели изречения, чрез които се предоставя информация не с дублиращ, а с допълнителен характер. Посредством нея се обогатява, прецизира, конкретизира, уточнява, пояснява (но не се дублира!) вече получената чрез определяемата информация, поради което съчетания от този тип се дефинират като конструкции с обособено приложение¹⁵.

4.2. Приложение vs. вмязане

На пръв поглед изглежда, че анализиранияте апозитивни конструкции биха могли сравнително лесно да се квалифицират като изрази с вметнато приложение. Основен аргумент за това е перманентно експлоатируваният постулат, че вметнатата част и останалите изреченски части не са граматически свързани. Характеристика,

¹⁴ Най-често се използват съюзите *или* и *тоест*; съюзите *сиреч* и *демек* се използват по-рядко; съюзът *а именно* има символична употреба. С функция, подобна на съюзите *или* и *тоест*, са и изразите *на име*, *по прякор* и др. под., напр.: *Ефендим – писали котелските чорбаджии, – Стойко има едно момче, на име Сава, ходил по Европа, а сега дошъл, ефендим, тук ат да язди, калъч върти и псува турците, рода и вярата им; Котка на име Бандит спаси собственика си от бандити; Лидер е Лютиф Афиф, по прякор Иса.*

¹⁵ Към тази група синтактични образувания трябва да се причислят и конструкциите, в които определяемата и приложението се свързват чрез предлога *като*, ако вместо сравнителната семантика изпъква значението му „в качеството си на“, „в ролята на“, напр.: *Вапцаров като социален поет; философията като наука; Вазов, като учител; гроздето като храна* и пр. Тези употреби са забелязани отдавна и са представени, макар и символично, в повечето учебници по синтаксис.

изтъквана аксиоматично и за апозитивната конструкция, в която между определяемото и приложението отсъстват каквито и да било формални средства като експликатори на определено граматическо отношение.

Тук трябва да се отбележи, че (отново по традиция) силно се подценява ролята на словоредата като едно от средствата с граматически потенциал (особено за езици с аналитичен строй, какъвто е и българският). Когато се анализират отношенията между определяемо и приложение, изследователите са склонни да търсят познати маркери в типична употреба, като например съюзите и съюзните думи, чрез които в най-силна степен се изразяват синтактичните отношения. Отсъствието им обаче не предполага автоматично и инертно липса на граматическа зависимост¹⁶.

Сред многото идеи, схващания, предположения – с оглед на предмета на настоящото изложение – се откроява теорията на Яков Биренбаум. Той подробно анализира граматическите отношения в изречението, които се реализират чрез четири механизма. Сред тях са и хоризонталните синтактични връзки, за които, авторът, поддържайки една от значимите тези на Александър Пешковски, твърди, че те са само епизод на фона на подчинителните връзки и че с тяхна помощ се обединяват на едно хоризонтално равнище съподчинените части на изречението. Той смята, че чрез тях се експлицира вторична зависимост между изреченски части, еднакво подчинени на една и съща дума, като допуска, че в някои синтактични конструкции хоризонталните връзки могат да придобият известна самостоятелност и да се реализират без поддръжката на подчинителната връзка. Това означава, че те могат да се проектират извън границите на зоната, в която обичайно действат (Birenbaum 1979: 28–29). Според интерпретацията на автора примери, ексцерпирани за целта на настоящото изследване: *„Превзетата държава“ (captured state); ензима алкохол дехидрогеназа (ADH); деменция (безумие); нощта срещу Водици или Водокръщи (Богоявление, Йордановден); дузна (penalty kick) и др.*, са проява на една от разновидностите на хоризонталните връзки. Той нарича тази разновидност реитеративна връзка¹⁷, като разграничава формална и смислова реитерация. При формалната реитерация вторият компонент е буквално повторение на първия (без или със пояснения), докато при смисловата реитерация двата компонента са абсолютни синоними или пък вторият компонент е буквален превод, друго наименование или друго равнозначно обозначение на същия референт и понятие (Birenbaum 1979: 30–31). Следователно апозитивните конструкции, които са предмет на анализ в този текст, напълно се припокриват със смисловата реитерация (по класификацията на Я. Биренбаум).

Наред с това обаче фаворизирането на ролята на пунктуацията (императивната препоръка за използването единствено на знака „скоби“) при определяне на статуса на синтактичните единици, предизвиква основателни резерви. Р. Ницолова твърди, че с този препинателен знак се отделят само вметнати думи, изрази и пасажии (но не и обособени части!), които заграждат пояснения, съдържащи допълнителни данни (място, време, произход, автор и пр.),

¹⁶ Виж прегледа на мненията за ролята на словоредата като граматически маркер (Getsov 2020: 219–220), който, без съмнение, е едно от основните средства при разпределението на синтактичните функции на компонентите в конструкцията с необособена апозиция.

¹⁷ Я. Биренбаум заимства термина от Бакстър Хатауей (Hathaway 1967: 178–180).

или чрез които се назовава означен вече предмет или признак (Nitsolova 1989: 135–137). Но според авторите на увода на „Официален правописен речник на българския език“ със знака „скоби“ се отделят не само вметнати думи и изрази, но и обособени части и присъединителни конструкции, които съдържат както допълнителна информация по отношение на основното съдържание на текста, така и дублираща информация по отношение на основната (OPRBE 2012: 89). Поради липсата на ясни нормативни изисквания при разграничаването на коментираните конструкции се появяват колебания и амбивалентно тълкуване относно граматическия статус на приложенията, оградени с препинателния знак „скоби“¹⁸.

Въпреки съществената роля, която играе пунктуационното оформяне на изреченските части, а и на целия текст, значимостта на препинателните знаци в тези случаи не трябва да се абсолютизира. Така например в материала, събран за това изследване¹⁹, се срещат примери от типа: *Енчец, Жълт енчец, Горски енчец, Златна пръчица, Златник (Solidago virga-aurea, Solidago virgaurea, Goldenrod) представлява тревисто растение, което принадлежи към семейство Сложноцветни (Compositae, Asteraceae); Бяла акация, салкъм, лъжеакация (Robinia pseudoacacia); Международната футболна федерация или ФИФА (FIFA, от фр. – Federation Internationale de Football Association); Гръмотрън корени (бодлив трън, кокоши трън, милобод) Radix Ononis Spinosa (Leduminosae / Fabaceae); Radix Ononidis; Горицвет, Жълт божур, Зайчи мак, Кукувиче око, Слети коса, Опадикос (Adonis vernalis); Празникът Успение на Пресвета Богородица, Успение Богородично или Голяма Богородица е един от най-големите християнски празници, честван еднакво и от православни, католици и от други християнски деноминации.*

Във всеки от тези примери е възможна промяна в организацията на препинателните знаци. Оригиналният вариант на последното изречение може да

¹⁸ Красноречиво доказателство за това е онагледяването на едно от правилата за употреба на скобите: „100.2. За отделяне на вметнати думи и изрази или обособени части, които имат характер на дублираща информация по отношение на основната“, което е илюстрирано с шест примера, съдържащи общо седем апозитивни конструкции: *Димитър Чорбаджийски (Чудомир); подчинено да-изречение (т.е. съдържащо съюза „да“); природно (предикативно) съчетание; 300 лв. (150 евро); листа на сена (Folia Sennae); корени на равен (Radix Rhei); Тесалоники (Солун) (OPRBE 2012: 89–90). В кой от примерите става дума за обособяване и в кой – за вмятане, така и не става ясно. Но пък след няколко страници, в увода на същия речник, във връзка с употребата на друг пунктуационен знак – „тире“ (за отделяне на обособени части), се дава следният пример: *Владимир Димитров – Майстора (OPRBE 2012: 92).**

¹⁹ Показателно в това отношение е използването (при това – в близък контекст) на различни препинателни знаци, чрез които се посочва, че два изречеца се референтно тъждествени. Така например в „Български хроники“ (Стефан Цанев) се срещат три варианта: както примери от типа: *нова войска (йени чери); кръвен данък (девишърме)*, така и от типа: *ергенски данък – рес-м и мюджеред; данък в натура – сюрсат*, и дори от типа: *сватбен данък бад-и хава; поголовен данък джизие*. Независимо от факта, че авторът и/или редакторът са използвали потенциала на суперграфемиката, поставяйки единия от компонентите в курсив (italic), а другия – в прав шрифт (roman), това е нагледно доказателство за дискредитирането на опита императивно да се наложи знакът „скоби“ като единствена опция за пунктуационното оформяне на разглежданите апозитивни конструкции.

се трансформира така: *Празникът Успение на Пресвета Богородица (Успение Богородично или Голяма Богородица) е един от най-големите християнски празници, честван еднакво и от православни, католици и от други християнски деноминации*, или така: *Празникът Успение на Пресвета Богородица, Успение Богородично или Голяма Богородица, е един от най-големите християнски празници, честван еднакво и от православни, католици и от други християнски деноминации*, или така: *Празникът Успение на Пресвета Богородица – Успение Богородично или Голяма Богородица – е един от най-големите християнски празници, честван еднакво и от православни, католици и от други християнски деноминации*. Независимо от пунктуационното оформяне и в оригиналния вариант, и в трите производни варианта е налице апозитивна конструкция, в която има по едно определяемо и по две приложения.

По същия начин стои въпросът с пунктуационното оформяне на антропонимните комплекси, съдържащи прякор или псевдоним. И в момента в писмената речева практика редовно се използват различни пунктуационни и правописни варианти на тази разновидност на апозитивната конструкция – *Христо Бонев (Зума)*, *Христо Бонев – Зума* и дори *Христо Бонев-Зума*, а в правописните ръководства и в синтетичните трудове по синтаксис няма единно и общоприето становище относно пунктуационното им оформяне. В случая правилата, свързани с използването на препинателните знаци, трябва да са функция от определянето на граматическия статус на синтактичните конструкции, а не обратното.

Тъй като знакът „скоби“ притежава респектиращ сепариращ потенциал, няма причини именно този знак да не се използва приоритетно за отделянето на приложението в апозитивните конструкции, предмет на настоящия анализ. Но употребата му не бива да се свързва единствено и само с вмятането като граматическа категория. Колкото се отнася до визираните синтактични образувания, неговото предназначение се изчерпва с възможността чрез него да се обозначи, че два израза са „референтно тъждествени“ (Nitsolova 1989: 19), и с необходимостта графически²⁰ да бъде отделено дублиращото наименование (дума, израз или абривиатура), за да се подпомогне оптимално бързото и правилното възприемане на текста.

Следователно тезата, че анализираната разновидност на апозитивната конструкция е вметнато приложение, макар и не толкова уязвима, колкото тезата за обособения характер на приложението, се нуждае от известна корекция, за да

²⁰ Р. Ницолова смята, че двата знака – „кавички“ и „скоби“ – изпълняват „чисто графична функция“ в случаи, като: *На 12 април предимно в Сливенския балкан екипажи от Полиа, СССР, Чехословакия, Унгария и България ще водят борба за призовите места в група „А“ (туристически автомобили), група „Н“ (серийни автомобили) и група „Б“ (спортни автомобили); Примерът (а) се отличава от (б) и (в) съществено* (Nitsolova 1989: 22). Подобен паралел между сходни функции на същите два знака може да се търси и при пунктуационното оформяне на приложенията в някои от апозитивните конструкции. В *площад „Велчова завера“; Международен симпозиум „Френски модернизъм“* и др. под. знакът „кавички“ означава, че чрез приложението за втори път условно се назовава определяемото. В *агора (площад); дифтонги (двугласни)* и др. под. знакът „скоби“ означава, че чрез приложението единствено и само се дава второ наименование на определяемото, което е негов буквален превод.

отрази сравнително обективно наложилата се речева практика. Примерите, с които в началото на материала бе онагледена визираната разновидност, трябва да се разграничават както от случаите, при които ограденият в скоби израз представлява една (или повече от една) предикативна единица, напр.: (...) *Караагач, (известна още като Караач, Орляшка река, а от 1980 г. официалното ѝ название е Китенска река – б.а.)*; *Тук вметнатото пояснение (ще се абстрахираме от израза „не помня“) е въведено със съчинителен съюз и се отнася към предходната част като еднородна*; *Отнасям шаяка на ваявицата (ние викаме ваявица на тепавицата)*, така и от случаите, при които ограденият в скоби израз съдържа допълнителна (а не дублираща) информация от типа: *Привържениците на Виктория (Пилзен) ликуваха*; *Джоузеф Пулицър е роден в град Мако (Унгария)*; *И той остави чорбаджийската къща, дете бе ратай (Елин Пелин)*; *Иван Вазов (1850–1921) е една от най-ярките фигури в родната литература и публицистика*; *Есен (октомври-ноември) пъстрвите се насочват нагоре срещу течението на реките и потоците*; *Тези съзвездия по-късно са описани и от Птолемей (II в. от н.е.) в неговият „Алмагест“*; *Украинските ресурси съобщават за смъртта на Пригожин (създател на ЧВК „Вагнер“ – бел.ред.) – ние не потвърждаваме*. Допълнителните данни за време, място, произход, предназначение, автор, роля, част и пр. категорично се различават и според комуникативното си предназначение, и според синтактичната си функция от дублиращото наименование с функция на приложение в апозитивната конструкция.

За употребите, предмет на анализ в настоящото изследване, може да се използва терминът *приложения с вметнат характер* и да се препоръча (без да се налага императивно!) пунктуационното им отделяне да става с помощта на препинателния знак „скоби“. Така, от една страна, тези употреби ще се разграничат от останалите вметнати конструкции, за които дублирането на наименованието не е присъщо, а от друга страна, ще се разграничат от типичните конструкции с необособена апозиция, за които пунктуационното сепариране не е присъщо.

5. Заключение

Една от съществените причини за трудностите при описанието, анализа и концептуализацията на апозитивната конструкция е изключителното многообразие на нейните разновидности, които доста трудно могат да се поставят под общ знаменател. Всъщност се оказва, че това не е наложително. Сред лингвистите съществуват различни мнения относно конституирането и организацията на езиковите категории – някои твърдят, че за всички тях е характерен прототипният принцип, други смятат, че той е характерен само за част от тях. С оглед на широкия диапазон, в който се ситуират многоликите разновидности на апозитивната конструкция, убедително може да се отстоява позицията, че формирането на синтактичната категория *апозитивна конструкция* неизбежно се осъществява посредством прототипния принцип. Това накратко означава, че в категорията се обособяват ядро и периферия, като разновидностите, които съставляват ядрото (прототипни конструкции), притежават всички базови признаци на категорията, а в периферията се локализируют разновидности (периферни конструкции), за които някои от базовите признаци са (частично) нерелевантни или пък се актуализират други, различни от базовите, признаци.

Основните (базовите) признаци за категорията *апозитивна конструкция* (някои автори предпочитат да говорят за прототипно ядро²¹) са: 1) двучленна номинативна структура; 2) еднаква референция, т.е. съотнасяне на двата компонента с един и същ обект от извънезиковата действителност; 3) отсъствие на формално изразени граматически свързващи средства между компонентите. Част от изброените признаци не са актуални в еднаква степен за всички разновидности на апозитивната конструкция, регистрирани в речевата практика. Наред с прототипните образувания, в които безусловно и напълно се проявяват основните признаци, непрекъснато възникват и честотно се използват синтактични структури, които в различна степен и по различен начин се различават от прототипните. Именно затова тяхното място е в периферията на категорията. Някои от тези структури – екстраординарните апозитивни конструкции и наподобяващите апозитивна конструкция съчетания – вече са били предмет на анализ (Getsov 2022), други вероятно все още не са забелязани и анализирани.

Това, което формално отличава конструкциите с необособена апозиция с вметнат характер от прототипните (конвенционалните) конструкции с необособена апозиция, е пунктуационното сепариране на приложението, като най-често се използва препинателният знак „скоби“. Причина за използването на препинателни знаци е най-вече дублиращият характер на наименованието, функциониращо като приложение, спрямо наименованието, функциониращо като определяемо.

Различията между необособената апозиция с вметнат характер и конструкцията с обособена апозиция най-общо се свеждат до следното. Съществителното име, което изпълнява роля на приложение в първата синтактична единица, приоритетно е с идентифициращ характер, което означава, че то има денотативно значение. Съществителното име, което изпълнява роля на приложение във втората синтактична единица, приоритетно е с предикатен характер, което означава, че то има сигнификативно значение. Чрез приложението в първия тип конструкция се дублира наименованието на вече назования денотат, затова то изпълнява вторична за съществителното име синтактична функция и е неморфологизирана част на изречението. Чрез приложението във втория тип конструкция се характеризира, уточнява, пояснява, конкретизира наименованието в определяемото, затова то изпълнява първична за съществителното име синтактична функция и е морфологизирана изреченска част.

Най-общо пунктуационният знак сигнализира за вметнатия характер на приложението, но в този случай неговата приоритетна функция е да се обозначи референтната тъждественост на два израза. От друга страна, необходимо е да се прави разлика между два типа синтактични образувания. Първият съдържа вметнати конструкции, чрез които се дава допълнителна информация за време, място, произход, източник и пр. и могат да са със статус на дума, на словосъчетание или на изречение (просто или сложно). Вторият се състои от конструкции с необособена апозиция с вметнат характер, чрез които посредством едно съществително име, функциониращо като приложение, се дублира (превежда, транслитерира, транскрибира, (полу)калкира или се съкращава) друго съществително име, функциониращо като определяемо.

²¹ Виж например Новела Кобринa (Kobrina i dr. 2007: 309).

В крайна сметка може да се заключи, че апозитивните конструкции, предмет на анализ в настоящото изследване, нито са обособени приложения, нито са вметнати приложения. Различията между тях и познатите синтактични категории (обособяване и вмятане) са повече, отколкото са приликите. Това означава, че в случая става дума за фалшива дихотомия. Визираните синтактични образувания се разглеждат като апозитивни конструкции, съдържащи приложение с вметнат характер. Тяхното комуникативно предназначение обуславя синтактико-семантичната им специфика и най-вече – пунктуационното сепариране на втория компонент, което закономерно налага ситуирането им в периферията на категорията *апозитивна конструкция*.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Andreychin 1942:** Andreychin, L. Osnovna bulgarska gramatika. Sofia: Knigoizdatelstvo Nemus A.–D. [Андрейчин, Л. Основна българска граматика. София: Книгоиздателство Хемус А.–Д.].
- Birenbaum 1979:** Birenbaum, Ja. G. Gorizontal'nye sintaksicheskie svyazi. // Voprosy yazykoznanija, № 5, s. 28–36 [Биренбаум, Я. Г. Горизонтальные синтаксические связи. // Вопросы языкознания, № 5, с. 28–36].
- Brezinski 1987:** Brezinski, St. Prilozhenieto kato vid opredelenie. // Bulgarski ezik i literatura, № 1, s. 2–6 [Брезински, Ст. Приложението като вид определение. // Български език и литература, № 1, с. 2–6].
- Gak 1981:** Gak, V. G. Teoreticheskaya grammatika frantsuzskogo yazyka. Sintaksis. Moskva: „Vysshaya shkola“ [Гак, В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис. Москва: „Высшая школа“].
- Getsov 2011:** Getsov, A. Komunikativni strategii i manipulatsiya. V. Tarnovo: Izdatelstvo „Faber“ [Гецов, А. Комуникативни стратегии и манипулация. В. Търново: Издателство „Фабер“].
- Getsov 2019:** Getsov, A. Neobosobena apozitsiya vs. obosobena apozitsiya. // Godishnik na Fakulteta po humanitarni nauki, tom XXX A. Otgovoren redaktor: dots. d-r Desislava Ivanova. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“, 217–255. ISSN 1311-7300 za печатно izdanie; ISSN 2603-512X za onlayn izdanie. // <<https://www.shu.bg/wp-content/uploads/file-manager-advanced/users/faculties/fhn/izdaniya/godishnici/2019/Godishnik2019.pdf>> [Гецов, А. Необособена апозиция vs. обособена апозиция. // Годишник на Факултета по хуманитарни науки, том XXX А. Отговорен редактор: доц. д-р Десислава Иванова. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 217–255. ISSN 1311-7300 за печатно издание; ISSN 2603-512X за онлайн издание].
- Getsov 2020:** Getsov, A. Apozitsiya i referentsiya. // Godishnik na Fakulteta po humanitarni nauki, tom XXXI A. Otgovoren redaktor: dots. d-r Desislava Ivanova. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“, 209–230. <<https://www.shu.bg/wp-content/uploads/file-manager-advanced/users/faculties/fhn/izdaniya/godishnici/2020-godishnik.pdf>> [21.02.2021][Гецов, А. Апозиция и референция. // Годишник на Факултета по хуманитарни науки, том XXXI А. Отговорен редактор: доц. д-р Десислава Иванова. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 209–230].
- Getsov 2022:** Za edin tip ekstraordinarna apozitivna konstruktsiya. // sp. „Proglas“. Glaven redaktor: prof. dfn Zhivka Koleva-Zlateva, Tom 31, kn. 2, DOI: <https://doi.org/10.54664/VCRK2447>; ISSN: 2367-8585 (Online); ISSN: 0861-7902 (Print), COBISS.BG-ID – 1119668196 <<http://journals.uni-vt.bg/proglas/bul/vol29/iss1/12>> [За един тип екстраординарна апозитивна конструкция. // сп. „Проглас“. Главен редактор: проф. дфн Живка Колева-Златева,

Том 31, кн. 2, DOI: <https://doi.org/10.54664/VCRK2447>; ISSN: 2367-8585 (Online); ISSN: 0861-7902 (Print), COBISS.BG-ID – 1119668196].

- GSBKE 1983a:** Gramatika na savremenniya bulgarski knizhoven ezik. Tom II. Morfologia. Sofia: Izdatelstvo na BAN [Граматика на съвременния български книжовен език. Том II. Морфология. София: Издателство на БАН].
- GSBKE 1983b:** Gramatika na savremenniya bulgarski knizhoven ezik. Tom III. Sintaksis. Sofia: Izdatelstvo na BAN [Граматика на съвременния български книжовен език. Том III. Синтаксис. София: Издателство на БАН].
- Ivanov 1905:** Ivanov, M. Sintaksisa na bulgarskia ezika za III klasa. Vtoro izdanie. Plovdiv: Izdanie i pechata na Hr. G. Danov [Иванов, М. Синтаксисъ на българския езикъ за III класъ. Второ издание. Пловдив: Издание и печатъ на Хр. Г. Данов].
- Kalkandzhiev 1938:** Kalkandzhiev, P. Bulgarska gramatika. Knigoizdatelstvo „Hristo G. Danov“ – O. O. Druzhество Plovdiv – Sofia [Калканджиев, П. Българска граматика. Книгоиздателство „Христо Г. Данов“ – О. О. Дружество Пловдив – София].
- Kobrina i dr. 2007:** Kobrina, N. A., N. N. Boldyrev, A. A. Hudyakov. Teoreticheskaya grammatika sovremenogo angliyskogo yazyka. Moskva: „Vysshaya shkola“ [Кобрин, Н. А., Болдырев, Н. Н., Худяков, А. А. Теоретическая грамматика современного английского языка. Москва: „Высшая школа“].
- Mladenov, Popvasilev 1939:** Mladenov, St., St. Popvasilev. Gramatika na bulgarskiya ezika. Sofia: Knigoizdatelstvo „Kazanlashka dolina“ [Младенов, Ст., Попвасилев, Ст. Граматика на българския езикъ. София: Книгоиздателство „Казанлъшка долина“].
- Mishev 1895:** Mishev, D. Rakovodstvo po bulgarski ezik v tri kursa za dolnite klasove na gimnaziite. Kurs III. Sintaksis za treti i chetvarti klasove. Treto izdanie. Plovdiv: „Hr. G. Danov“ [Мишев, Д. Ръководство по български език в три курса за долните класове на гимназиите. Курс III. Синтаксис за трети и четвърти класове. Трето издание. Пловдив: „Хр. Г. Данов“].
- Moskov 1982:** Moskov, M. Ezikoznanie. V pomoshht na uchitelite po bulgarski ezik. Sofia: „Narodna prosveta“ [Москов, М. Езикознание. В помощ на учителите по български език. София: „Народна просвета“].
- Nedev 2014:** Nedev, Iv. Bulgarski ezik. Sintaksis i punktuatsiya. Silistra: Izdatelstvo i pechatnitsa RITT [Недев, Ив. Български език. Синтаксис и пунктуация. Силистра: Издателство и печатница РИТТ].
- Nitsolova 1989:** Nitsolova, R. Savremenna bulgarska punktuatsiya. Sofia: DI „Narodna prosveta“ [Ницолова, Р. Съвременна българска пунктуация. София: ДИ „Народна просвета“].
- OPRBE 2012:** Ofitsialen pravopisen rechnik na bulgarskia ezik. Sofia: „Prosveta“. [Официален правописен речник на българския език. София: „Просвета“].
- Penchev 1966:** Penchev, Y. Vavezhdashti i vmetnati dumi i izrazi v savremenniya bulgarski knizhoven ezik. Sofia: Izdatelstvo na BAN [Пенчев, Й. Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език. София: Издателство на БАН].
- Penchev 1983:** Penchev, Y. Gramatika na savremennia bulgarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis. Sofia: Izdatelstvo na BAN [Пенчев, Й. Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис. София: Издателство на БАН].
- Penchev 1984:** Penchev, Y. Stroezh na bulgarskoto izrechenie. Sofia: „Nauka i izkustvo“ [Пенчев, Й. Строеж на българското изречение. София: „Наука и изкуство“].
- Popov 1942:** Popov, D. Bulgarska gramatika. Sofia: Knigoizdatelstvo „Hristo G. Danova“ [Попов, Д. Българска граматика. София: Книгоиздателство „Христо Г. Данов“].
- Popov 1978:** Popov, K. Strukturni, semantichni i funktsionalni osobenosti na apozitsiyata (prilozhenieto) v bulgarskiya i sarboharvatskiya ezik. // Slavyanska filologiya. Tom XV. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 207–218 [Попов, К. Структурни, семантични и функционални особености на апозицията (приложението) в българския и

сърбохърватския език. // Славянска филология. Том XV. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 207–218].

- Savova, Dobрева 2016:** Savova, Iv., Sn. Dobreva. Bulgarski sintaksis. Uchebno pomagalo za studenti. V. Tarnovo: „Faber“ [Савова, Ив., Сн. Добрева. Български синтаксис. Учебно помагало за студенти. В. Търново: „Фабер“].
- Rusinov 2000:** Rusinov, R. Prakticheska stilistika. Prosto izrechenie. V. Tarnovo: ИПК „Sveti Evtimiy patriarh Tarnovski“ [Русинов, Р. Практическа стилистика. Просто изречение. В. Търново: ИПК „Свети Евтимий патриарх Търновски“].
- Топков 1899:** Топков, Iv. Uchebnika po bulgarska sintaksa sa uprazhneniya po sintaksa, pravopisa i stila va kontsentrichena kruga za III klasa. Plovdiva: Нр. G. Danova [Топков, Ив. Учебникъ по българска синтакса съ упражнения по синтакса, правописъ и стиль въ концентриченъ кръгъ за III класъ. Пловдивъ: Хр. Г. Дановъ].
- Chesnokova 1988:** Chesnokova, L. D. Pervichnosty i vtorichnosty sintaksicheskikh funktsiy slovoform (sushtestvitelynoe, prilagatelynoe, glagol, narechie). – V: Sistemno-funktsionalnoe opisaniye slovosochetaniya i prostogo predlozheniya. Mezhhuzovskiy sbornik nauchnyh trudov. Leningrad: LGPI im. A. I. Gertsena, s. 16–27 [Чеснокова, Л. Д. Первичность и вторичность синтаксических функций словоформ (существительное, прилагательное, глагол, наречие). – В: Системно-функциональное описание словосочетания и простого предложения. Межвузовский сборник научных трудов. Ленинград: ЛГПИ им. А. И. Герцена, с. 16–27].
- Chudomir 1981:** Chudomir. Sachineniya v tri toma. Sofia: Bulgarski pisatel [Чудомир. Съчинения в три тома. София: Български писател].
- Hathaway 1967:** Hathaway, V. A transformational syntax. The grammar of Modern American English. New York, 178–180.
- Strawson 1950:** Strawson, P. F. On referring. // Mind, New Series, Vol. 59, No. 235. (Jul., 1950), pp. 320–344. 28.09.2020.
- <<http://semantics.uchicago.edu/kennedy/classes/f09/semprag1/strawson50.pdf>>